

3.3 Ukrajna, a nagy területű, történelmileg tagolt szomszéd

HARDI TAMÁS – USZKAI ANDREA

Az ukrán nemzet és Ukrajna területi kialakulása

Ukrajna és az ukrán nemzet kialakulásának története Európa egy meglehetősen mozgalmas, sajátos táján ment végbe. Ukrajna ma a kontinens (Oroszországot nem számítva) legnagyobb állama, amin nem változtat az sem, hogy 2014-ben államterületének egy jelentős része felett elvesztette a szuverenitását. E hatalmas területen, melynek kisebb-nagyobb részét a mai határok kialakulása során számos állam, hatalom uralta, a mai határain is túlterjedő területi egységek alakultak ki. Így az ország mai formájának sem etnikai, sem történelmi-igazgatási előképét nem láthatjuk a 20. század előtti történelmi térképeken. Ez azt is eredményezi, hogy a magukat ukránoknak vallók szállásterülete is áttérjed más államokba (Belorusszia, Lengyelország), míg Ukrajna területén is jelentős arányban találunk magukat nem ukránnak valló, illetve nem az ukrán nyelvet beszélő népettséget. Mindez a töredezett történelem és etnikai földrajzi helyzet visszavezethető a ország területének politika-földrajzi elhelyezkedésére, miszerint a mindenkori keleti hatalom (Arany Horda, Oroszország) nyugati peremét, illetve a nyugati civilizáció keleti határvidékét találjuk meg az ország területén. Ez a sajátos helyzet alakítja az ország geopolitikai viszonyait is. Zbigniew Brzezinski a kilencvenes években felhívta a figyelmet az ország kényes helyzetére (Brzezinski 1999). Ezen az érintkezési övezetben fekvő hatalmas területen óhatatlanul olyan belső megosztottság alakult ki, amely könnyen lehetővé teszi az ország több részre szakadását, amennyiben a belső feszültségek és/vagy valamely nagyhatalom geopolitikai érdekei ezt diktálják. Márpedig Oroszország nagyhatalmi státuszának visszaállításához – Brzezinski i.m. szerint – feltétlenül szüksége van a terület feletti befolyás visszaszerzésére. Ennek részben földrajzi okai vannak, hiszen ha Oroszország „európai” hatalom akar maradni, akkor szüksége van arra, hogy területi-befolyási súlypontját a kontinens törzsterülete felé tolja el. De nem elhanyagolható az az etnikai-demográfiai ok sem, miszerint a jelenlegi Oroszország nagyhatalmi státuszhoz mérten viszonylag kisszámú népettsége, s különösen az orosz ajkú népettség rossz etnikai aránya és demográfiai mutatói miatt „szüksége van” az orosz, tágabban a keleti szláv népettség súlyának és arányának növelésére. Mindez akár a lengyel származású amerikai szerző jóslata szerint a ország kettő vagy több részre szakadásához is vezethet. Jelen munka ugyan a Kárpát-medence irányából közelíti Ukrajnát, amely az általunk vizsgált területi egységből nagyon kis arányban részesedik, s a Kárpát-medencére eső területe is

elhanyagolhatóan csekély, mégis célunk szempontjából meg kell vizsgálnunk azokat a „varratokat”, amelyek történeti-földrajzi és nemzeti szempontból ezt a hatalmas országot felszabdalják. Így érthetjük meg a szomszédunkban élők (magyarok, ukránok, ruszinok) térszemléletét.

Az ukrán nép része a keleti szláv etnikai tömbnek, amely nem csak földrajzi elhelyezkedésében, hanem történelmi és nemzeti, nyelvi fejlődését tekintve is eltér a nyugati szlávoktól. Köztudott, hogy első, szervezett államalakulatuk a Kijevi Rusz volt, mely a 9. században jött létre varég (Rurik dinasztia) vezetéssel. A keleti szlávok csoportja valószínűleg már ekkor egy tagolt, több nyelvjárást beszélő népesség volt, de mai értelemben vett differenciálódásuk csak később, a 13–14. században ment végbe (ellentétben a déli és keleti szlávokkal, ahol ez már 8–11. század között lezajlott). A varég–szláv fejedelmi dinasztia uralma alatt álló területen (Kijevi Rusz) élők megnevezése lett a „ruszkij” megjelölés, amely nem etnikai, hanem alattvalói-függőségi hovatartozást jelölt. A fejedelmi családok öröklési sajátosságai miatt az egységes terület hamarosan kisebb fejedelemségekre tagolódott szét, s ezek az új politikai egységek (fejedelemségek) a Rusz megjelöléssel jelölték egykori összetartozásukat, kiegészítve egy jelzővel (Vlagyimir-Szuzdali, Halicsi stb.). Az egyes népelemek megkülönböztetésére szín- és nagyságra utaló megjelölések is kialakultak (Belaja/Fehér, Cservonnaja/Vörös; illetve Velikaja/Nagy, Malaja/Kis). A litván uralom alá került Rusz esetében a színjelző (Belaja) megkülönböztetés maradt meg, a lengyel uralom alattinál a „kisorosz” megkülönböztetés élt tovább; a tatár fennhatóság alatti terület, vagyis a Vlagyimir-szuzdali, majd a Moszkvai őrizte meg az eredeti „rusz” elnevezést (Font–Varga 2006). Maga az „Ukrajna” mint terület elnevezése már a 13. században megjelent, de ez nem egy konkrét földrajzi név volt, hanem az ütközőzóna, a „határvidék” megjelölésére szolgált, így koronként más-más területre alkalmazták: pl. a litvánok és Halics közötti sávra, vagy a tatárokkal érintkező ütközőzónára (Font–Varga 2006).

Ha a mai Ukrajna határai szerint vizsgálódunk, akkor a történelem során a területét több államalakulat is magába olvasztotta. A millennium korában a Krím-félsziget déli része és a Kercsi-félsziget bizánci uralom alatt állt, míg a Kárpátokon túli (magyar elnevezéssel kárpátaljai) terület a Magyar Királyság része lett. A 13–14. században az Arany Horda a sztyeppei és tenger melléki területeket uralta, s a román Moldovai Fejedelemség által uralt területekből is találunk részeket a mai Ukrajnában (Bukovina, Budzsák területén). Az északi területeket, majd szinte az egész mai állam területét Lengyelország és Litvánia, illetve ezek uniója olvasztotta magába. Mindezek következtében kialakult egy kettősség az ukrán területeken. A lengyel fennhatóságú részekben (a Dnyepertől nyugatra) az ukrán nemesség nagy része ellengyelesedett, és vallásában is igazodott a nyugati katolicizmushoz (görög-katolikus vallás felvételével), míg a litván fennhatóságú területeken inkább megtarthatta etnikai hovatartozását és vallását. A kettősséget tovább fokozta, hogy a 17. században a helyi parasztság felkelése, illetve a lengyel–tatár háború és a lengyel–oros háborúk következtében 1667-ben, az ún. andruszovói békében Oroszország és Lengyelország között felosztották Ukrajna területét. Ezzel létrejött az a térfogalom, amelyet mind a mai napig megtalálunk az ukrán gondolkodásban (még ha nem is jelent napjainkban már éles társadalmi elkülönülést): a jobb parti és bal parti Ukrajna fogalma. A két megnevezés a Dnyeper folyó partjai szerint osztja fel az ukrán területeket: a jobb parti Ukrajna ekkor Lengyelországnál maradt, míg a bal parti Ukrajna Oroszországgé lett. A 15. században a Fekete-tenger északi partvidékén megjelent az Oszmán Birodalom,

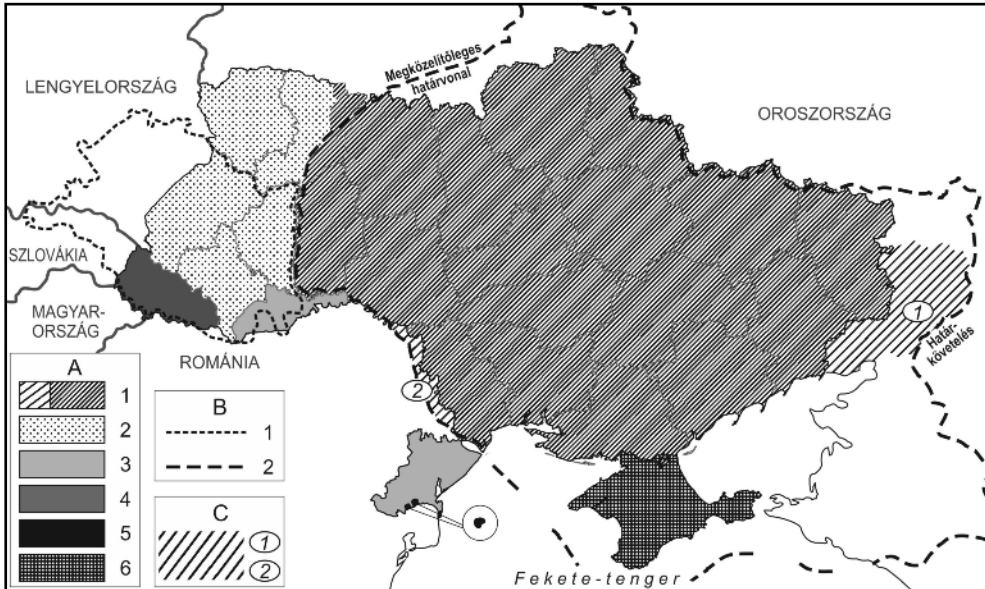
majd a teljes partvidéket elfoglalva kézben tartotta azt, sőt a 17. században elfoglalta Podóliát és Kijevet is, míg a 18. század végére fokozatosan kiszorult onnan. Ez a folyamat Besszarábia orosz meghódításával ért véget (1812). Az Orosz Birodalom északon is terjeszkedett a térségben: Lengyelország felosztásával (1772–1795) a mai ukrán területek két hatalom, az Orosz és a Habsburg Birodalom/Ausztria között határozódott meg (Font–Varga 2006; Bodea–Sandulescu–Stefanescu [eds.] 2007; Kocsis K.–Rudenko L.–Sczweitzer 2008). Lengyelország második felosztásánál (1793) Oroszország annektálta a Zsitomirtól Nyugat-Podóliáig terjedő területeket, majd a harmadik felosztásnál a Bugtól keletre fekvő területeket, összesen mintegy 120 ezer négyzetkilométert. Így Oroszország szert tett a jobb parti Ukrajna területére is, míg a Habsburg Birodalom kezén Galícia, Bukovina maradt. Az első világháborúig létező orosz–osztrák határ a napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszuson alakult ki.

Az első világháború következményeként a mai Ukrajna területére több külső hatalom is kiterjeszkedett, miközben az első önálló ukrán állam is megalakult (helyesebben több autonóm, félig-meddig önálló államisággal rendelkező, versengő terület alakult ki).

Az ukrán politikai erők 1917 februárjában, a cári rendszer bukása után létrehozták az Ukrán Központi Tanácsot, amely tárgyalásokba kezdett az Oroszországot képviselő Ideiglenes Kormánnyal az autonómia kérdéséről. Az orosz vezetés a Fekete-tenger partvidékét, Harkovot és a Donyec-medencét követelte az autonómiáért cserébe, így nem született megállapodás. Az orosz belső politikai bizonytalanságnak köszönhetően az ukránok először az autonómiájukat, majd az Ideiglenes Kormány bukását követően 1917. november 6-án az Ukrán Népköztársaság önállóságát kiáltották ki, de Oroszországon belül. A teljes függetlenséget 1918. január 9-én deklarálták a szovjet katonai támadás hatására. 1917-ben a Don mentén fehérgárdisták alakítottak egy önálló kormányt, míg az említett szovjet támadást megelőzően, 1917 decemberében, Harkovban kikiáltották a Szovjet Ukrán Népköztársaságot, s a szovjetek 1918 elején elfoglalták Kijevet is. Így az Ukrán Népköztársaság nyugatabbra szorult, Zsitomir központtal. Ez utóbbi tárgyalta Németországgal és a központi hatalmakkal a breszt-litovszki békeszerződés megkötése kapcsán. 1918 áprilisában egy németbarát ukrán állam jött létre, „hetmanátus”. Ekkortól a németbarát, ukrán nemzeti és szovjet erők közötti háború változó területi eredménnyel zajlott. A szovjet hatalom megerősödésével 1919 januárjában az ország felvette az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság nevet. A Ukrán Népköztársaság vezetői a lengyelektől kértek segítséget Nyugat-Ukrajnáért cserébe. 1920-ban ki is tört a lengyel–szovjet háború, melynek során a lengyelek megszerezték Galíciát és Nyugat-Ukrajnát, s melyet 1921 márciusában a rigai béke zárt le.

1918-ban a mai Ukrajna akkor az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó területein is létrejött egy sajátos államalakulat. A Monarchia felbomlásával párhuzamosan az egyes nemzetiségek parlamenti képviselői megalakították nemzeti tanácsaikat, így megalakult az Ukrán Nemzeti Tanács is, amely november 13-án kikiáltotta a Nyugat-Ukrán Népköztársaságot. Ez a terület Galícia, Bukovina egy részéből, s a mai Kárpátalja egy részéből állt. A román és a lengyel támadás következtében területének jelentős részét elvesztette, léte is bizonytalanná vált, így 1919 januárjában egyesült az Ukrán Népköztársasággal. A mai nyugat-ukrán területek három ország között oszlottak meg az 1920-as 30-as években: Lengyelországé lett Kelet-Galícia, Romániáé Észak-Bukovina, míg Csehszlovákiáé Kárpátalja (Magocsi 2002; Font–Varga 2006; Kocsis K.–Rudenko L.–Sczweitzer 2008).

3.3.1 ábra: Ukrajna területének történelmi kialakulása

Jelmagyarázat: A/1. Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság (1922); 2. Lengyelországtól Ukrajnához csatolt területek (1939); 3. Romániától Ukrajnához csatolt területek (1940); 4. Csehszlovákiától Ukrajnához csatolt területek (1945); 5. Romániától Ukrajnához csatolt szigetek (1948); 6. Oroszországtól Ukrajnához csatolt Krím-félsziget (1954); B/1. A Nyugat-Ukrán Népköztársaság és Kárpát-Ruténia határa (1918); 2. Kijevi Ukrán Köztársaság (1917 – 1921); C/ Ukrajna elvesztet területei: 1. Oroszországhoz (1924); 2. Moldovához (1940).

Forrás: Ion Cepleanu térképe, s további információk alapján rajzolta Fonyódi Valéria, 2015.

Ukrajna fokozatosan a Szovjetunió részévé vált, miközben területeket is veszített. A második világháborút megelőzően a Molotov–Ribbentrop-paktum értelmében a lengyelek kezén lévő Nyugat-Ukrajnát a Szovjetunió foglalhatta el, amit meg is tett 1939 szeptemberében, s a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Nyugat-Ukrajnát (a rivnei, tarnopoli, sztanyislávi, drohobicsi, lembergi és volinyi területeket) a Szovjetunióhoz csatolta. Románia a szovjetek ultimátumának hatására átadta a Szovjetuniónak Besszarábiát, melyet kiegészítve egy Dnyeszteren túli területsávval (Transznisztriával) hozták létre a Moldáv Szovjet Szocialista Köztársaságot. Transznisztria egy 1924 óta létező Moldáv autonóm terület része volt, amit ekkor egyesítettek a románoktól (vissza)szerzett moldovai területekkel. A német megszállás (1941. július és 1944. október) után Ukrajna kiegészült a korábban Csehszlovákia, illetve a 1938 és 1939-től Magyarország kezén levő területekkel (Kárpátalja), valamint Romániától elvett területekkel (Dél-Besszarábia és a Kígyó-sziget). 1954-ben Oroszországtól ide csatolták a Krím-félszigetet is. A Szovjetunió felbomlása során, az 1991-es függetlenné váláskor Ukrajna megőrizte határait, s az ország részét képező Krím számára megadta az autonóm státuszt. 2014 márciusában a krími parlament kinyilvánította elszakadási szándékát Ukrajnától, majd erről egy vitatott népszavazást szervezett. Kikiáltották a Krími Köztársaságot, amely egyesült Oroszországgal. Ukrajna keleti részén, Donyeck és Luhanszk megyékben oroszbarát szeparatista erők kikiáltották a Donyeckí, illetve Luhanszki Népköztársaságot. Ez vezetett a kelet-ukrajnai háború kitöréséhez, s a modern kori Ukrajna

legmélyebb válságához. Ezek a paramilitáris szervezetek valószínűsíthetően Oroszországtól kapott katonai segítséggel elszakították magukat Ukrajnától.

Ukrajna térszerkezete és régiói

A történelmileg kialakult területi szerkezet mellett jelentős a természetföldrajzi alapon elkülönülő tájak térszervező ereje is (Izsák 2007). Ukrajna felszíne a nyugati peremvidéken elhelyezkedő Kárpátokat és a Krím-félszigetet nem számítva zömében (95%-ban) síksági térszín, néhány kiemelkedő hátsággal, dombsággal tarkítva, amelyek nem emelkednek átlagosan 400 méter fölé (mint pl. a Podóliai-hátság, amely kontinensünk ősi masszívumának felszínén megmutatkozó darabja).

A domborzati sajátosságoknál sokkal fontosabb szerepet kap az ország térszerkezetének kialakításában a szinte szabályosan megmutatkozó növényföldrajzi övezetesség, amely kelet–nyugati kiterjedésű sávokban három nagy részre osztja fel az országot (3.3.2 ábra). Ezt az övezetességet csak a nyugati perem és a Krím-félsziget hegyvidéke töri meg, ahol a domborzat miatt nem a földrajzi zonalitás, hanem a tengerszint feletti magasság miatt alakulnak vegyes erdők. Északról délre haladva az északi sáv Zsitomir és Kijev vonaláig a vegyes (lombos) erdők övébe, ettől délre a Harkiv–Kisinyov vonalig erdős sztyeppe, míg ettől délre a sztyepp övébe tartoznak az ukrán területek.

3.3.2 ábra: Ukrajna természetföldrajzi körzetei

Forrás: Izsák 2007, 165 alapján rajzolta Hardi T.

Ezen övezetek közül kiemelt szerepe van a sztyeppövezetnek. Később látni fogjuk az etnikai-nyelvi területi viszonyokat, s látható, hogy ez a dél-ukrajnai sáv markánsan eltér a töb-

bitől, benépesülése lassabb volt, s népsűrűsége is kisebb. Ez természetesen nem pusztán a földrajzi-éghajlati viszonyok miatt volt így. Halford Mackinder hívta fel ennek az övezetnek a geopolitikai, történelemformáló jelentőségére a figyelmet (Mackinder 1904), mivel ez a térség a nagy belső-ázsiai sztyeppterületek nyugati elvégződése, amely földrajzi jellegénél fogva lehetőséget adott a népvándorlás korában az ázsiai nomád népeknek arra, hogy elérjék Európát, s támadásaikkal kiváltsák a nyugati területek kora középkori államosodási folyamatait. A sztyeppről északra elhelyezkedő erdős övezet már alkalmatlan lett volna arra, hogy a nomád népek hosszú vándorutakat tegyenek meg benne. (Így őrizhették meg az orosz fejedelemségek a relatív autonómiájukat, miközben a déli területeket az Arany Horda magába olvasztotta.) Tegyük hozzá, ezt az övezetet foglalta el hosszabb időre az Oszmán Birodalom is. Így a földrajz és a történelem közösen alakította ki ennek a térségnek a mai arculatát. Ugyanakkor a lengyel-litván fennhatóság soha sem lépte át a két övezet határát, hatalma az erdőövezetre terjedt ki (Hajdú-Moharos 1995; Karácsonyi 2006).

Etnikai szempontból Ukrajna lakossága két fő (az ukrán és az orosz) és több kisebb népcsoport között oszlik meg, amelyek területi értelemben is elkülönülnek. A 2001. évi népszámlálás szerint a magát ukránnak valló lakosság az össznépesség (mintegy 48 millió 241 ezer fő¹) 77,8%-át tette ki (3.3.1 táblázat), míg az oroszok 17,3%-át. Etnikai szempontból a legfontosabb változás az ukránok arányának növekedése, s az oroszok arányának csökkenése volt a Szovjetunió szétesése óta. Ennek fő okai a kivándorlásban, az asszimilációban és az eltérő természetes demográfiai folyamatokban kereshetők (Kocsis K. – Rudenko L. – Sczweitzer 2008).

3.3.1. táblázat: A népesebb nemzetiségek lélekszáma Ukrajnában a 2001-es népszámlálás

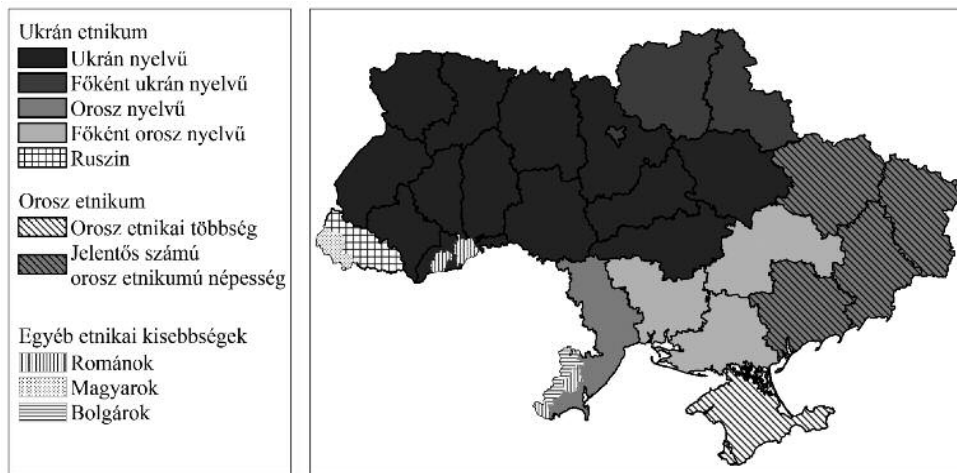
Nemzetiség	Lélekszám 2001-ben, ezer fő	Százalékarány az összlakosságon belül		A 2001-es lélekszám változása az 1989-es érték százalékában
		2001	1989	
Ukránok	37541,7	77,8	72,7	100,3
Oroszok	8334,1	17,3	22,1	73,4
Beloruszok	275,8	0,6	0,9	62,7
Moldovaiak	258,6	0,5	0,6	79,7
Krími tatárok	248,2	0,5	0,0	530,3
Bolgárok	204,6	0,4	0,5	87,5
Magyarok	156,6	0,3	0,3	96,0
Románok	151,0	0,3	0,3	112,0
Lengyelek	144,1	0,3	0,4	65,8
Zsidók	103,6	0,2	0,9	21,3
Örmények	99,9	0,2	0,1	184,3
Görögök	91,5	0,2	0,2	92,9
Tatárok (volgai)	73,3	0,2	0,2	84,4
Egyebek	369,3	0,8	0,8	94,6

Forrás: Ukrajna Statisztikai Állami Bizottsága, 2002 alapján: Molnár J. – Molnár D. I. 2003, 64.

1 Az ország lakossága 1992-ben érte a legmagasabb népességszámot, meghaladva az 52 millió főt. Azóta csökkenő tendenciát mutat, elsősorban a természetes folyamatoknak, másodsorban a kivándorlásnak köszönhetően.

Az etnikai felosztás mellett fontos megemlíteni a nyelvi különbségeket is. Az ukrán etnikai identifikáció nem feltétlenül jelenti az ukrán nyelv használatát, számos ukrán lakos orosz nyelven fejezi ki magát. Így a nyelvi különbségek is jelentősek országon belül (Figes 2013). A nyelvi-etnikai különbségeknek jól körülírható területi vetülete van, amelyet a 3.3.3 ábra mutat be. Egyértelműen látható, hogy az ukrán nyelv használata a „Jobb Parti Ukrajna”, Nyugat-Ukrajna területére koncentrálódik. A Bal Parti Ukrajna megoszlik az ukrán és orosz nyelv használók között. A sztyepei övezet is inkább az orosz nyelv területe. A keleti területek, valamint a Krím egyértelműen orosz etnikai többséggel is rendelkezik. Ugyanakkor a moldáv határ menté és Dél-Besszarábia (Budzsák) is oroszul beszélő népesség területe.

3.3.3 ábra: Ukrajna területének etnikai-nyelvi megoszlása

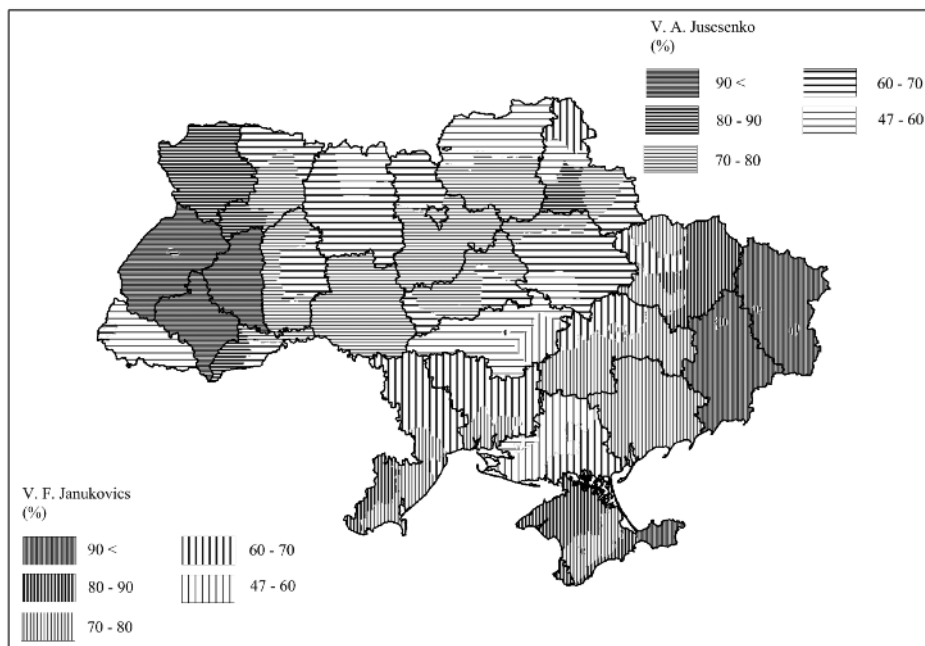
Forrás: <http://karpatalja.net/ukrajna/> alapján átdolgozta Hardi Tamás.

A peremeken, kisebb foltokban jelennek meg a más nemzetiség által többségiként lakott területek: magyarok, bolgárok, románok. A térkép nem jelöli az északi területeken a lengyel, belorusz kisebbséget, mivel arányuk nem éri el a nyelvi dominancia szintjét. Ki kell emelni az oroszul beszélő, de külön etnikai csoportként élő és területileg koncentrált krími tatárok esetét. Ők a félszigeten egyre nagyobb arányban élő népcsoport, akiket Sztálin parancsára 1944-ben kitelepítettek a Krímből Közép-Ázsiába, mivel – a szovjet vádak szerint – a második világháború alatt a németekkel kollaboráltak. A Szovjetunió szétesése után vált lehetővé visszatelepülésük, s ezért a 2001. évi közel 250 ezres lélekszámuk több mint ötször haladta meg az 1989. évit.

A választási eredmények földrajzi elemzése is megerősíti az ország kettős arculatát. Rendkívül markánsan jelennek meg a területi különbségek a 2004. évi elnökválasztás megyénkénti (oblaszty) eredmények térképi megjelenítése során. Ez a választás elhíresült az utána következő, a választási eredményeket megkérdőjelező ún. „Narancsos Forradalom” révén. Az elnökválasztáson két elnökjelöltre lehetett voksolni. Egyikük, Viktor Fedorovics Janukovics a Régiók Pártja vezetője, aki alapvetően oroszbarátságával tűnt ki (2006. augusztus 4-től 2007. november 23-ig Ukrajna miniszterelnöke, 2010. február 25-től 2014. február 22-ig Ukrajna elnöke). A „nyugatos” irányzatot Viktor Andrijovics

Jusczenko, a Mi Ukrajnánk párt elnöke képviselte. Jusczenko a választás első fordulóját megnyerte, de a másodikban alulmaradt ellenfele, Viktor Janukovics mögött. A különbség a két jelöltre leadott szavazatok száma között minimális volt, s így a választási eredménnyel elégedetlen nyugatos irányultságú mozgalmak tüntetésekre kezdtek Kijevben, amit később „Narancsos Forradalom”-nak neveztek el. A demonstrációk nyomására végül az Ukrán Legfelsőbb Bíróság választási csalás miatt megismételtette a szavazás második fordulóját (2004. december 26-án), amelyet Jusczenko megnyert, és Ukrajna elnöke lett. A 3.3.4 ábra mutatja a vitatott, novemberi választási eredményeket.

3.3.4 ábra: A 2004. évi ukrán elnökválasztás második – érvénytelenített – fordulójának eredményei körzetenként (%)

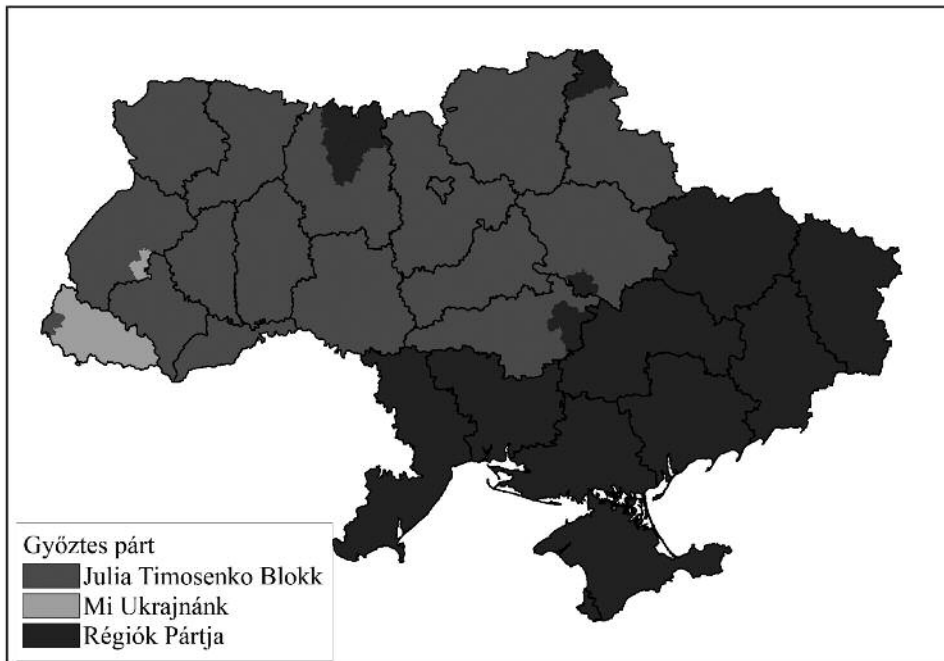

Forrás: <http://www.electoralgeography.com> adatai alapján szerk. Hardi Tamás.

Mindezek a választási események és következményeik jól mutatják az ország kettős orientációját, ami területi megoszlásban is világosan megjelenik.

A parlamenti választási eredmények térképein további elkülönülő részként mutatkozik meg Kárpátalja.

3.3.5 ábra: A 2007. évi ukrán parlamenti választások eredményei körzetenként (%)

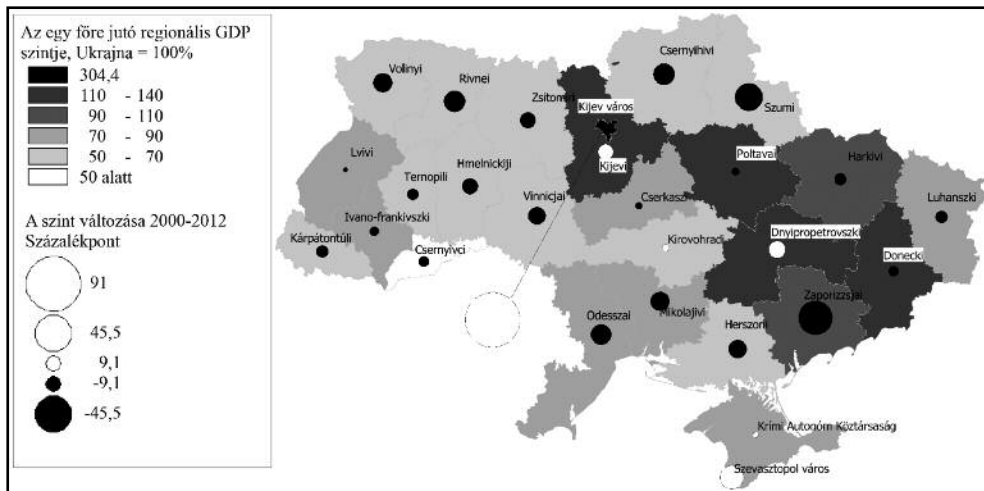

Forrás: <http://www.electoralgeography.com> adatai alapján szerk. Hardi Tamás.

A jelenlegi közigazgatási beosztás alapjai 1932-ben alakultak ki, amikor a szovjet fennhatóság alatt lévő részen létrehozták az első hét területi egységet az addigi 40 kerület helyett. Az ország közigazgatási beosztását Ukrajna alkotmánya IX. fejezetének 133. cikkelye határozza meg, míg az önkormányzati rendszert az 1999. évi Önkormányzati törvény szabályozza. Ukrajna területe közigazgatási szempontból négy szintre bontható. A legfelsőbb (állami) szint alatt a területi szintek közül a legnagyobb a megyei szint, amely 24 megyére tagolja az ország területét, továbbá egy autonóm köztársaságból (Krím), illetve két önálló, a központi szervezetnek közvetlenül alárendelt városból (Kijev és Szevasztopol) áll.² A megyék járásokra, illetve járási jogú városokra bonthatók, míg az alapszinten helyi önkormányzatok (falvak, települések, városi típusú települések, illetve a városok) találhatóak.

2 Írásunkat az 1991-ben teljes szuverenitását elnyert Ukrajna területére értelmezzük, annak ellenére, hogy 2014-től a Krím-félsziget Oroszország része, s Kelet-Ukrajnában változó területi keretek között létrejött a vitatott státuszú Donyecki és Luhanszki Népköztársaság.

3.3.6 ábra: Az egyes ukrán területek (oblaszty) egy főre jutó GDP-aránya az ukrán regionális átlaghoz 2012-ben (%), s arányváltozása 2000-hez képest (százalékpont)

Forrás: Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján számította, szerkesztette Hardi T.

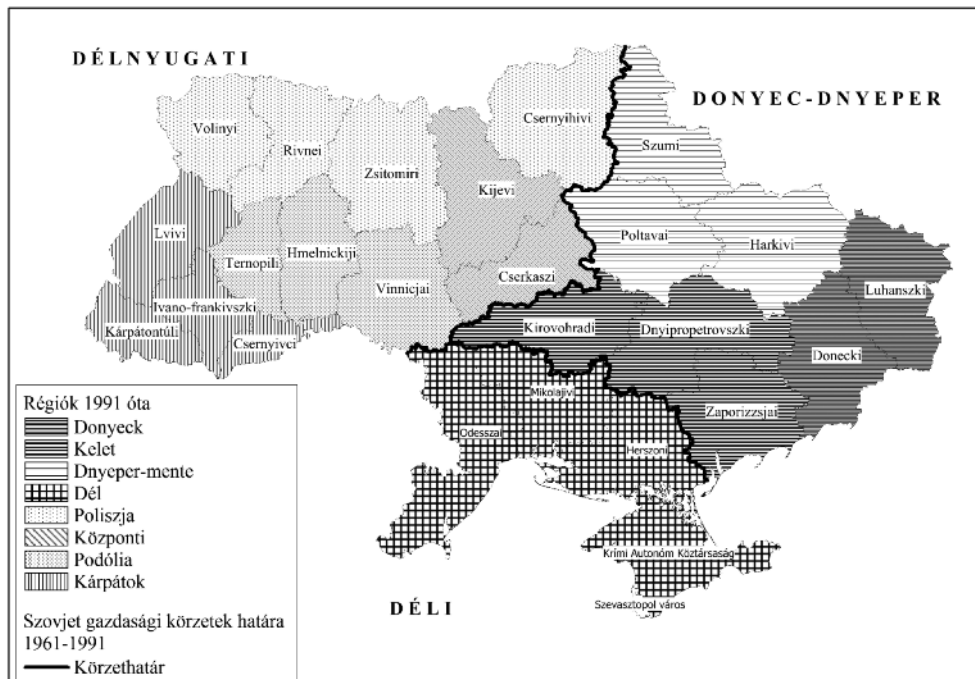
Ukrajna nagyregionális tagolására számos verziót lehet találni. A legelnagyoltabb felosztás a szovjet gazdasági körzetek Ukrajna területére eső három egysége (3.3.7 ábra), melyek a Szovjetunió felbomlása után, 1992-ben szűntek meg. Ezek nagyon nagy területek voltak, igazodva az össz-birodalmi méretekhez, s nevük is a teljes szovjet területhez viszonyított földrajzi helyzetüket szemléltették: Délnyugati-; Déli- és Donyec–dnyeperi Gazdasági Körzet. Ezek megszűnése után hivatalosan nem létezik nagyrégiós beosztás Ukrajnában, de találunk olyat, amely a nagy történelmi-természeti zónákat közelíti, s négy részre osztja az országot (3.3.8 ábra), s Karácsonyi (2006) más szerzők és ukrán földrajzi atlaszok használatával egy nyolcas beosztású régiós felosztást közölt, amely így a hivatalos, az ukrán földrajz által elfogadottnak tekinthető (3.3.7 ábra).

A kisebb, természeti-történelmi-etnikai alapú régiókat az alábbiakban soroljuk fel, s mutatjuk be az eddig idézett irodalmak alapján.

Kárpátalja Ukrajna számunkra leginkább ismert, a többi régióhoz képest kis kiterjedésű régiója. Az országon belül elfoglalt helyét jól tükrözi ukrán neve, Zakarpatska, vagyis Kárpátokon túli terület. Köztudott, hogy a terület Magyarországhoz tartozott. A magyar „Kárpátalja” megnevezés hagyományosan nem a teljes, ma így megnevezett térségre volt érvényes. A ma Ukrajnához tartozó alföldi területek nem számítottak oda. Az első világháború után a terület az alföldi sávval együtt Csehszlovákia része lett. Magyarország az alföldi területsávot az 1938. évi bécsi döntéssel visszakapta, majd 1939-ben a hegyvidéki területeket is elfoglalta. A második világháború végén a terület a Szovjetunió, Ukrajna részévé vált.

Galícia Lengyelország első felosztásakor (1772) került Ausztriához. Neve a Halicsi fejedelemség nevéből származik. Területe a Kárpátoktól és a Beszkidektől északra, Krakkótól a mai Ivano-Frankivszi (Stanislaw) terjed. 1939-ig Lengyelországhoz tartozott, míg napjainkban a térség keleti része Ukrajna területe. Az Orosz Birodalomhoz nem tartozott.

3.3.7. ábra: Ukrajna egykori szovjet gazdasági körzetei (3) és régiós felosztása 1991 után (8 régió)

Forrás: Karácsonyi 2006, 6 alapján szerkesztette Hardi T.

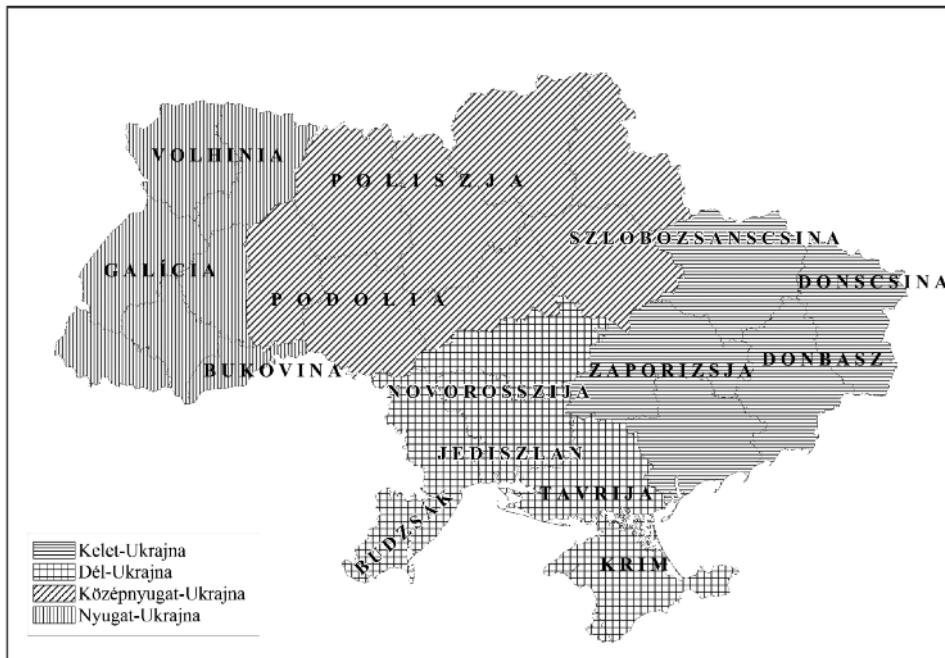
Észak-Bukovina tulajdonképpen ma Ukrajna és Románia között megosztott Bukovina történelmi régió északi része. Az északi terület 1772-ben Galíciával együtt került Ausztria birtokába, majd 1775-ben az osztrákok és oroszok által vívott törökellenes háború eredményeként Ausztria megszerezte Moldva északi részét, így alakult ki Bukovina mint önálló tartomány. Az első világháború után, 1918. november 28-án a tartományban élő románok kimondták az egyesülést a Román Királysággal. A román hadsereg bevonult a tartományba, de az északi rész egy ideig a nyugat-ukrajnai nacionalista köztársasághoz tartozott, mígnem a békeszerződés az egész régiót Romániának adta, majd a Molotov–Ribbentrop-paktum részeként 1940-ben a Szovjetunió része lett, s a második világháború után az északi rész Ukrajna területévé vált. A román nacionalisták mind a mai napig követelik ezt a területet. Ma az ukrajnai Észak-Bukovina népességének mintegy 20%-a román. Földrajzi értelemben Nyugat-Ukrajna része, de sok szempontból Közép-Ukrajnára hasonlít. A helyiek az orosz–ukrán nyelv keverékét (szurzsik) beszélik, s választási szokásaikat tekintve is inkább a központra hasonlítanak. Gazdaságilag Ukrajna legszegényebb része a régiónak megfelelő Csernovici terület.

Volinyia Lengyelország és Ukrajna között megosztott térség, amely a Kijevi Rusz idején önálló fejedelemség (is) volt. A 17. és 18. században a Lengyel Királyság része, majd Oroszországhoz került. Ma Ukrajna egy területe, amely a Nyugati-Bug felső folyása és a Pripjaty folyó vidékét öleli fel.

Huculföld a Kárpátokban élő ruszinok egyik jól ismert népcsoportjának lakóhelye, a Kárpátok ukrán szakaszának délkeleti elvégződésénél. Bár rendszeresen említést nyer,

de a ruszinok más népcsoportjai is (néprajzi csoportok) hasonlóan területi elkülönülést is jelentenek, melyek átnyúlnak Lengyelország és Szlovákia területére is, s ma is erős etnikai-területi tudatot jelentenek. Így délkelet felől északnyugati irányba haladva: a dolisnyánok, bojkók és lemkek területeit találjuk meg.

3.3.8 ábra: Ukrajna négyrégiós felosztása és a történelmi térségek elhelyezkedése

Forrás: Karácsonyi 2006, 5 alapján szerkesztette Hardi T.

Podólia az eddigiekkel szemben földrajzi alapon meghatározott terület, a Podóliai-hátság területe. Érdekeség, hogy nevének jelentése tartalmilag egyezik a mi Kárpátalja kifejezésünkkel, hiszen a hegyek lábánál elhelyezkedő területet jelent. Podólia a Kárpátoktól keletre elterülő térség, a Dnyeszter folyó és a Déli-Bug felső folyása között. Dombvidéki-hátsági jellegű táj, 200–400 m. tfm. térszínnel.

Polezia szintén természetföldrajzilag meghatározott régió, mely egy alacsony 100–200 m magasságú térszín, s nevét erdőségeiről kapta. A Pripjaty, a Közép-Dnyeper és a Desna folyó vidéke, mely hosszú sávban húzódik Ukrajna északi határa mentén.

Dnyepervidék tulajdonképpen Ukrajna központi része. A Dnyeper jobb és bal partján széles sávban húzódik az erdős és erdős sztyepp területeken. Valójában kulturálisan, identitásában meghatározott régió. Természeti képe kettős, a Dnyeper bal partján nagy, alföldi jellegű területek, míg a jobb parton dombvidék terül el. Éghajlati, közlekedés-földrajzi szempontból kedvező helyzetű terület, az ország egyik fontos ipari, gazdasági központja.

Slobozanscsina vagy *Sloboda Ukrajna* vagy *Sloboda Zemlja* vagy „Szabad Föld” Ukrajna északkeleti részén található, a Harkovi terület csaknem egészét (a legdélebbi rész kivételével), a Szumi területet, a Donyecki terület északi részét és Luhanszki terület

a Donyec folyótól északra eső részeit foglalja magába. A történelmi régió átnyúlik Oroszország területére is. A tatár–mongol megszállásnak köszönhetően mintegy százötven évig ez a térség szinte lakatlan volt. Csak a 15. és 16. század során érkeztek betelepülők, jellemzően menekülő, szabadabb életet kereső parasztok az északabbi lengyel, orosz területekről. A sajátos társadalom az Orosz Birodalom más területeihez képest korán megindult a kapitalizálódás útján, így vált a Donbasszal, Zaporozsjével és a Dnyepervidékkel együtt Ukrajna legfontosabb gazdasági régióinak egyikévé.

Donbas a Donyec-medence orosz rövidítése. Napjainkban a Donyecki és Luhanszki területekre, illetve a még tisztázatlan státuszú, szakadár Donyecki és Luhanszki Népköztársaságok területére terjed ki. A cári Oroszország idején a terület északi része a Harkovi kormányosághoz (a történelmi Szabad Ukrajna), míg a nyugati része a Jekatyerinoszlavi kormányosághoz (Új Oroszország keleti része) tartozott. A keleti oldala a dél-oroszországi Don Host oblaszty része volt, ami a doni kozákok területének számított, ma Oroszország Rosztovi területe. Emiatt napjainkban érthető az az érvelés, miszerint a medence (legalábbis egy része) Oroszország történelmi területe. Ugyanakkor az is tény, hogy a népesség erősen kevert orosz és ukrán nemzetiségű és eltérő nyelvhasználat jellemzi őket. A terület sajátos népessége, a kozákság sem tekinthető orosz etnikumnak, mivel a kozák nép nem etnikai alapon alakult ki, hanem oroszokból, ukránokból szerveződő népcsoport volt. A kozákok olyan szabad, katonáskodó csoportot alkottak, amely hasonló a magyar „hajdú” néphez, tehát nem etnikai, inkább életvitelbeli sajátosságok kötötték össze őket. Gazdaságilag Ukrajna egyik legfontosabb területe a medencében található kőszén, valamint az erre épülő nehézipar miatt.

Dél-Besszarábia-Budzsák történelmi léptékben nem önálló régió, hanem Besszarábia egykori román fejedelemség déli részének felel meg. Besszarábiát 1812-ben foglalta el Oroszország, s egy rövid időtől eltekintve (a krími háborútól 1877-ig) az első világháború végéig (1918) birtokában tartotta, amikor Románia része lett. A Molotov–Ribbentrop-paktum részeként a Szovjetunió ultimátummal visszavette Besszarábiát és Észak-Bukovinát Romániától, s megszervezte a Moldáv Szovjet Szocialista Köztársaságot (összevonta a már korábban létrehozott Transznisztríával), de a történelmi határokhöz képest eltérő földrajzi keretek között. A déli, Duna menti és tengerparti területek Ukrajnához kerültek. Ez lett Dél-Besszarábia, más néven Budzsák. A budzsák szó török eredetű, s térségi közigazgatási területi szintet jelentett az oszmán közigazgatásban. A terület meglehetősen vegyes lakosságú. Az ukránok mellett nagy számban élnek itt románok, bolgárok, gagauzok, lipovánok is.

Krím vagy Tauria magába foglalja az egykori Tavricseszkaja orosz kormányoságot, amely kiterjedt a Krím-félszigetre, területét Herszon, Jekatyerinoszlav, az Azovi- és Fekete-tenger partja határolta le. A Krím elnevezést a tatár–mongol hódítás során vette fel a félsziget, neve a „qrym” „erőd” jelentésű szóból származtatható. A terület szárazföldre tartozó része népességét tekintve különbözik a félszigettől. A szárazföldön, már az 1897. évi cári népszámlálás szerint is zömében „kisoroszkok”, vagyis ukránok éltek, valamint kisebbségben oroszok, míg a félszigeten az oroszok vannak többségben, jelentős tatár és ukrán kisebbséggel, de több más kisebb népcsoport is él itt: németek, bolgárok, zsidók, örmények, lengyelek. A félsziget központja, Szevasztopol fontos, fejlődő város. A félsziget 1954-ben került Ukrajnához, majd a Szovjetunió szétesése után autonóm köztársaság státuszt kapott. 2014-ben kikiáltották (vitatott népszavazással) függetlenségüket Ukrajnától, majd Oroszországhoz csatlakoztak.

Zaporozsje neve a középkorból származik, amikor ez a terület a zaporozsjei kozákok területe volt. A 16. és 18. század között létezett itt a Zaporozsjei Sitch, tehát a Zaporozsjei Kozákok Szövetsége (lényegében állama), Lengyelország, Oroszország és a Krími kánság közötti területen.

Új Oroszország. Az Orosz Birodalom, melynek magja az erdős vidékeken alakult ki, a 18. század végén jutott ki a sztyepp területre, a Fekete-tengertől északra elterülő vidékre. Terjeszkedésének stratégiai célja volt. Ezen a félig-meddig lakatlan területen jelent meg a kozákság. Az újonnan megszerzett sztyeppeti területeket kezdték „Új-Oroszországnak” (Novorosszia) nevezni. Napjainkban ez a fogalom magába foglalja a Mikolajivi és a Herszoni területet, Transznisztira déli részét, Odessza területet (Budzsák nélkül), továbbá a Zaporozsjei terület déli részét, valamint a Harkivi terület legdélebbi részét. Keleten a Donbas nyugati felét, Donyeck és Luhanszk városával együtt, valamint a történelmi Zaporozsje nagy részét. Alkalmanként ide értik még teljes Besszarábiát is, a Krímet és a Don Host területet is. Ez a felosztás természetesen vitatott, mivel az orosz szélsőségesek részéről területi követelést is jelent Ukrajnával szemben. A felvázolt térség lakossága viszont nagyjából ukrán érzelmű (még ha az orosz nyelvet használja is), s a történelmi „Novorosszija” e téren lényegesen kisebb volt.

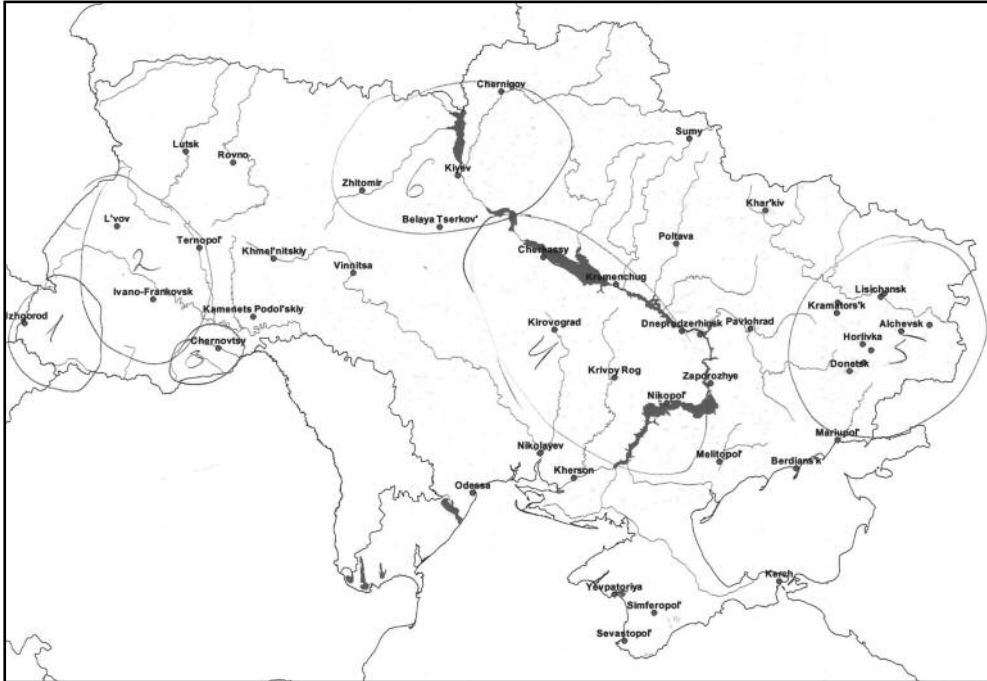
Ukrajna térfelosztása a kárpátaljai magyar és ukrán egyetemi hallgatók mentális térképein

Kérdőíves vizsgálatunk során a kárpátaljai Ungváron összesen 56 egyetemi hallgatót (11 magyar és 45 ukrán anyanyelvűt) kérdeztünk meg, egyebek között saját országuk belső felosztásáról, valamint arról, hogyan viszonyulnak az országukon belüli táj- és közigazgatási egységekhez. A hallgatók feladata az volt, hogy egy általunk előre elkészített Ukrajna-térképen jelöljék be azokat a téregységeket, amelyekre véleményük szerint saját országuk földrajzi, történelmi, etnikai szempontból felosztható.

A hallgatók térképei két fő csoportra bonthatók. Az első csoportba azok a térképek tartoznak, amelyek főként történelmi szempontok szerint különítik el az egyes térségeket az ország területén belül. A másik csoportra a közös természetföldrajzi jellemzők szerinti lehatárolás jellemző. Mindkét szemlélet egyaránt tetten érhető a magyar és az ukrán nyelvű kérdőívek esetében is. Példaként a továbbiakban magyar és ukrán nyelvű megoldásokat is bemutatunk.

Az első térképen egy ungvári magyar egyetemi hallgató történelmi szempontú felosztása látható, amelyen az alábbi egységeket különítette el: 1. Kárpátalja, 2. Galícia, 3. Bukovina, 4. Dnyeper-mellék, 5. Donyeck-i régió, 6. Kijevi körzet (3.3.9 ábra). A felosztás érdekessége, hogy a hallgató különválasztja egymástól azokat a történelmi régiókat, amelyek (hosszabb-rövidebb ideig) más országok részét képezték (pl. Kárpátalja, Galícia, Bukovina), tehát e tekintetben történelmi fejlődésük különbözik. A Dnyeper-mellék térsége és a Kijevi körzet az ország gazdaságilag fejlődő, illetve leginkább fejlett területei, a Donyeck-i régió (Donyec-medence) pedig ipara (főként nehézipara) miatt különül el.

3.3.9 ábra: Ukrajna felosztása történeti egységek szerint ungvári magyar hallgató térképén

Forrás: Kérdőívek 2014.

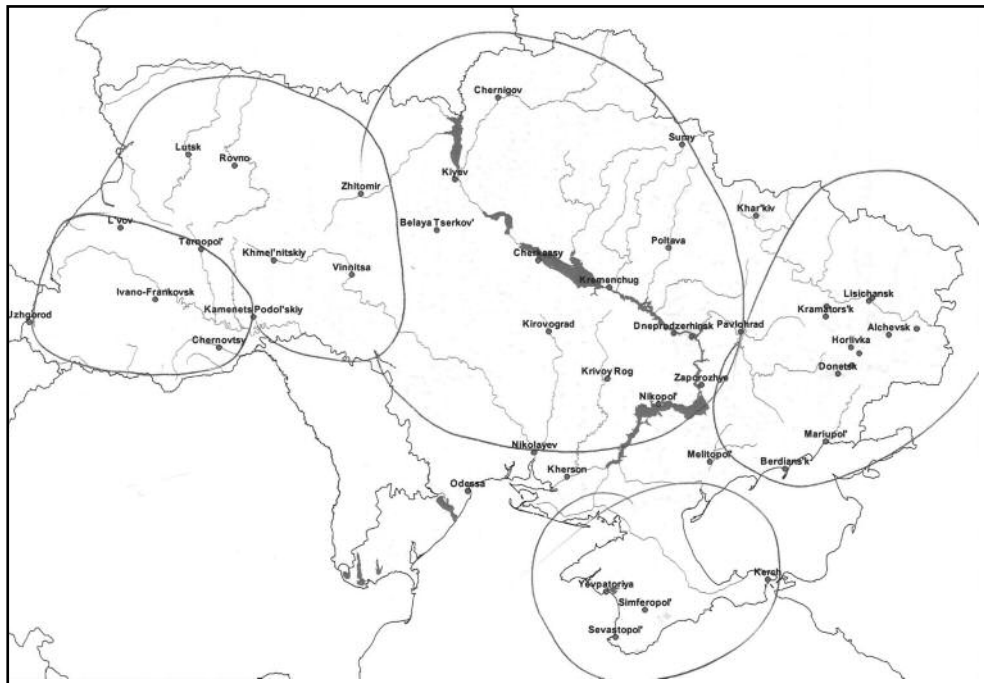
A következő felosztást egy ukrán hallgató készítette, amely némileg különbözik az előző magyar hallgató megoldásától (3.3.10 ábra). A térkép alatt a következő egységeket nevezte meg: Kárpátalja, Lemberg, Kijev, Donbas és Krím. Látható, hogy nem osztja fel Ukrajna nyugati részét kisebb történelmi régiókra (mint Galícia, vagy Bukovina), hanem kárpátaljai és leMBERGI területeket különít el, valamint az ország középső, központi részét, a főváros térségét egy nagyobb egységként kezeli. Az előző térképhez hasonlóan itt is megtaláljuk a Donyecki régiót mint önálló egységet, megközelítőleg hasonló területi kiterjedésben, de ez esetben a hallgató annak orosz rövidítését, a „Donbas” megnevezést használja. A Krím-félsziget önálló egységet alkot.

Ukrajna markáns társadalmi választóvonalja az erdő és a sztyepp határa, az Umanj és Harkiv között húzódó vonal, mely a sztyepp- és az erdőövezet, természeti viszonyait tekintve azonban nem egyszerűsíthető le erdő és sztyepp kettősségére. A Poleszje (Polisszja) mocsárvidéke és a Kárpátok hegyvidéke a nyugati országrészben mindig is ritkábban lakott volt, így kevésbé válhatott a társadalmi fejlődés színterévé, mint Podólia, Galícia vagy Bukovina dombvidéke és erdői (Karácsonyi 2006).

A megkérdezett egyetemi hallgatók egy másik csoportja számára ezek a természetföldrajzi jellemzők voltak a térfelosztás alapjai. A következő térképen (3.3.11 ábra) egy ukrán hallgató ilyen szempontból osztotta fel Ukrajnát, sztyepppek, erdők, hegyek, erdős sztyepppek fogalmakat használva. A rajz precizitását bizonyítja, hogy felosztása csaknem teljes

mértékben megegyezik az általunk a fejezet első részében bemutatott „Ukrajna természetföldrajzi körzetei” című, szakirodalomban közölt ábrával.

3.3.10 ábra: Ukrajna felosztása történeti egységek szerint ungvári ukrán hallgató térképén

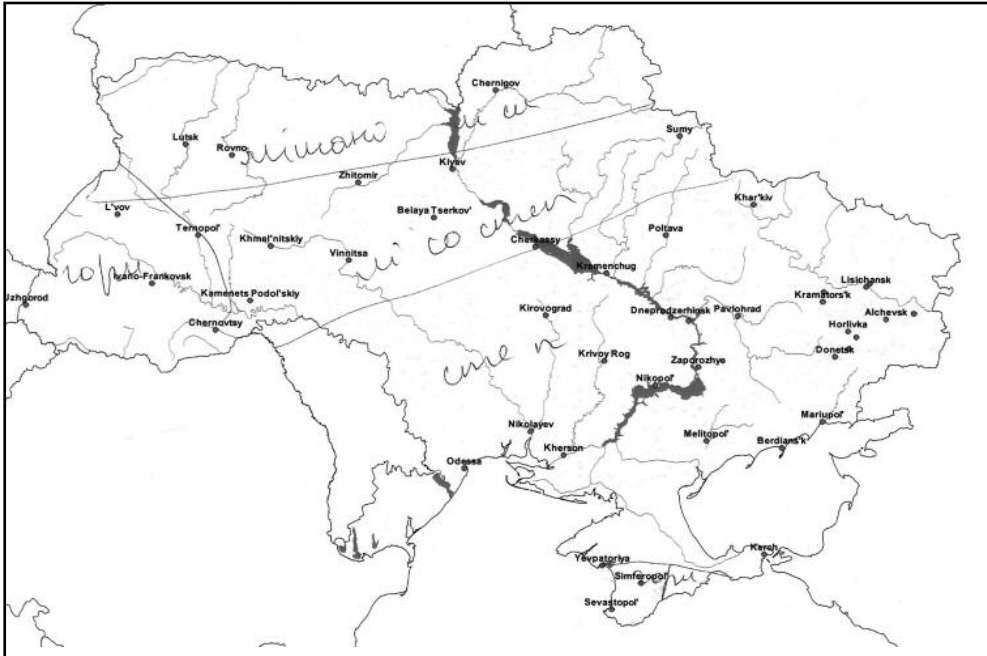

Forrás: Kérdőívek 2014.

A következő ábra egy magyar hallgató mentális térképét mutatja, szintén természetföldrajzi szempontú felosztás szerint (3.3.12 ábra). A hallgató az alábbi fogalmakat nevezte meg a térképen: Keleti-Kárpátok, sztyepp, Dnyeper-mellék, Donbász, Krím, Fekete-tengermellék, Azovi-tengermellék. Alapvető különbség tehát az előzőhöz képest, hogy ez utóbbi esetben a Dnyeper-folyó, a tengerek és a hegységek kapnak szerepet, nem pedig a növénytakaró övezetessége.

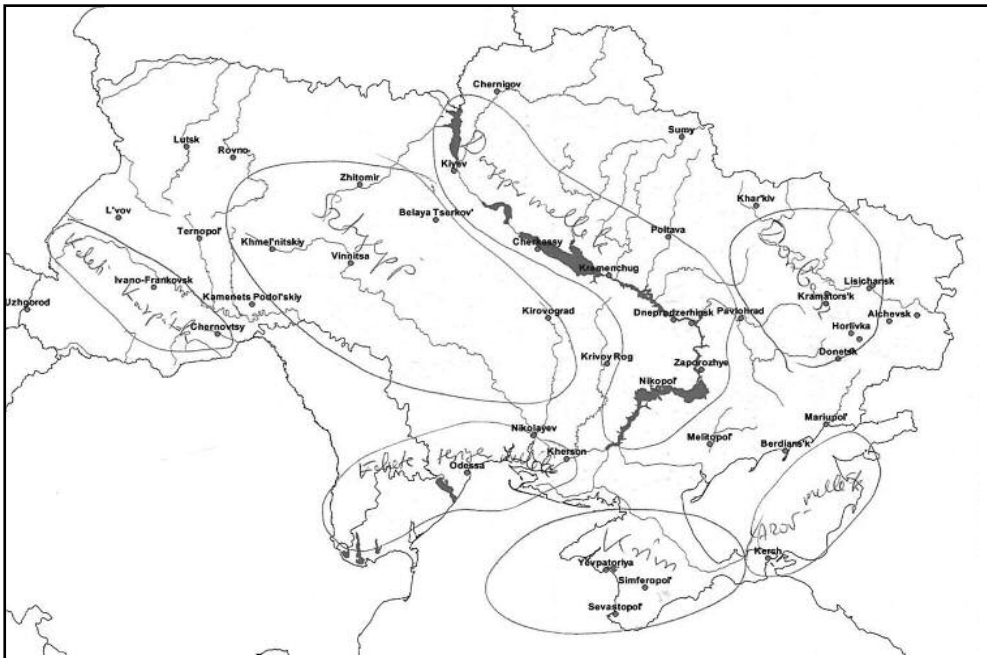
A hallgatóknak a továbbiakban három olyan tájegységet, valamint közigazgatási egységet kellett megnevezniük, ahol legszívesebben élnének, és hármat, ahol legkevésbé szívesen. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a hallgatók számára ez a kétféle kategória nehezen különíthető el. Ahogyan a következő két táblázat is szemlélteti, a legalább három említést kapott fogalmak mindkét kérdés esetében szinte teljesen megegyeznek. A mellékelt táblázatokról leolvasható, hogy az ország nyugati területei (főként Kárpátalja, Lemberg térsége) egészen az Odessa–Kijev vonalig a hallgatók számára pozitívan értékelt térségek, ahol szívesen élnének, míg Kelet-Ukrajna (elsősorban Donyeck/Donbász, Luhanszk) negatívan értékelt. A fővárosban elsősorban az ukrán hallgatók élnének szívesen, a magyar válaszadók e tekintetben megosztottabbak.

3.3.11 ábra: Ukrajna természetföldrajzi felosztása egy ungvári ukrán hallgató térképén

Forrás: Kérdőívek 2014.

3.3.12 ábra: Ukrajna természetföldrajzi felosztása egy ungvári magyar hallgató mentális térképén

Forrás: Kérdőívek 2014.

3.3.2 táblázat: A „Válassza ki azt a három tájegységet Ukrajnában, ahol leginkább szeretne élni, s hármát, ahol legkevésbé, s rangsorolja őket!” kérdésre adott válaszok közül legalább három említést kapott tájegységek, a lekérdezés helye szerint

Lekérdezés helye és nyelve	Leginkább ezen a tájegységen szeretne élni	Említések száma (db)	Legkevésbé ezen a tájegységen szeretne élni	Említések száma (db)
Ungvár – magyar (N=11)	Kárpátalja	9	Donyeck	6
	Kijev(i) járás	4		
Ungvár – ukrán (N=45)	Lemberg	22	Donyeck	25
	Kárpátalja	21	Luhanszk	19
	Kijev	13	Krím	16
	Odessza	8	Harkov	9
	Krím	4	Donbász (Donbas)	7
	Kárpátok	3	Nyugat	4
			Északnyugat	4

Forrás: Kérdőívek 2014.

3.3.3 táblázat: A „Válassza ki azt a három megyét, kerületet, járást, ahol leginkább szeretne élni, s hármát, ahol legkevésbé, s rangsorolja őket!” kérdésre adott válaszok a lekérdezés helye szerint

Lekérdezés helye és nyelve	Leginkább ezen a tájegységen szeretne élni	Említések száma (db)	Legkevésbé ezen a tájegységen szeretne élni	Említések száma (db)
Ungvár – magyar (N=11)	Kárpátalja	8	Donyeck	5
	Ungvár (i) járás	3	Harkov	4
			Kijev	4
Ungvár – ukrán (N=45)	Lemberg	28	Donyeck	26
	Kárpátalja	21	Luhanszk	24
	Kijev	9	Harkov	5
	Odessza	7	Dnyepropetrovszk	5
	Iván-Frankovszk	5	Krím	4
	Csernyigov	4	Zsitomir	3

Forrás: Kérdőívek 2014.